

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА**

НАЗАРЕНКО ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

УДК 37: 93(477)

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ВЧЕНИХ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
(20-50-ті роки ХХ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
ВОВК Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри теорії та історії педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ВИХРУЩ Віра Олександрівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри педагогіки і методики
початкової освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
ДЕМЧЕНКО Наталія Михайлівна,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
доцент кафедри педагогіки та педагогічної
майстерності.

Захист відбудеться 12 листопада 2015 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 9 жовтня 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сиротюк В.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інноваційні процеси в системі освіти України, орієнтовані на входження в європейський і світовий освітній простір, зумовлені кардинальними соціально-економічними перетвореннями, зміною ідеології, громадянських, національних і життєвих пріоритетів. Спрямованість на інтеграцію загальнолюдських, національних, особистісних цінностей актуалізує нові завдання перед середньою і вищою школою, потребує перегляду традиційних методів і засобів виховання та навчання, загострює проблеми якості освіти, підготовки вчителів і наукового осмислення педагогічної професії.

Доцільність звернення до педагогічних здобутків минулого, їх використання в процесі модернізації освіти підкреслено в Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст., Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), Законі України «Про освіту», Законі України «Про вищу освіту». Особливого значення набуває досвід ВНЗ, які є носіями самобутніх традицій підготовки висококваліфікованих педагогів та науковців.

Наукова спадщина вчених репрезентує педагогічну думку попереднього історичного періоду, позначеного стрімким розвитком педагогічної теорії, експериментаторством, пов'язаними з реформуванням освітньої галузі. Визначальна роль у процесі становлення та розвитку вітчизняних досліджень, як передумови для успішної реалізації освітніх реформ, належить ученим Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. У закладі започатковано ґрунтовні наукові розробки, які лягли в основу сучасних педагогічних знань та варті подальшого розгляду.

Науково-педагогічну діяльність учених окремих ВНЗ розглядали Г. Волинка, Л. Коваленко, Л. Король, В. Майборода, І. Сіра та ін. У контексті нашого дослідження важливу роль відіграють праці з історії становлення та розвитку національної системи освіти й педагогічної думки в Україні: В. Андрущенко, Л. Вовк, В. Вихрущ, С. Литвинова, В. Смаля, М. Ярмаченка. Особливості поступу вищої педагогічної освіти України висвітлено у наукових працях П. Гусака, Н. Демченко, Н. Дем'яненко, В. Кузя, М. Шеремет. Динаміка розвитку педагогічної освіти, проблеми неперервності педагогічної підготовки, дидактики вищої школи, педагогічних технологій відображені в дослідженнях В. Бондаря, М. Корця, Г. Падалки, О. Падалки, В. Паламарчук, Н. Протасової, О. Романовського, В. Сиротюка, Л. Сущенко, О. Тимошенко, Ю. Шапран.

Вивчення широкого кола джерел засвідчує інтерес дослідників історії освіти до науково-педагогічної спадщини окремих учених НПУ імені М.П. Драгоманова на різних етапах розвитку закладу. Внесок представників наукового осередку університету в дослідження проблем педагогічної науки, зокрема проблем експериментальної педагогіки та педології, дидактики, виховання, історії педагогіки побіжно згадується в наукових роботах І. Болотнікової, В. Лук'янової, О. Сухомлинської, В. Шпортенко.

Дисертаційні праці З. Бакум, Я. Зелінської, Н. Кошечко, Г. Лесик, Л. Ніколенко, В. Стеценко, С. Стрілець, С. Шевченко присвячені науковій, педагогічній, організаційній діяльності науковців, які в різні роки працювали у

закладі: С. Ананьїна, Т. Бугайко, Г. Костюка, К. Лебединцева, С. Литвинова, О. Музиченка, Я. Рєзнїка, С. Чавдарова, Я. Чепїги. Водночас вивчення сучасних наукових праць свїдчить, що досї немає цїлісного, комплексного історико-педагогїчного дослідження, яке присвячене внеску вчених Національного педагогїчного університету іменї М.П. Драгоманова у становлення окремих напрямів педагогїчної науки, альтернативного осмислення сутнїсних ознак важливих проблем, що є актуальними і досліджуються сьогодні. Впродовж 20–50-х років ХХ ст. в університетї працювали відомї персоналїї, які уславили себе через педагогїчні енциклопедїї, монографїї, навчальну лїтературу. Поза увагою дослідників залишається наукова спадщина педагогів закладу, наприклад: Д. Вознюка, Р. Барун, В. Головкївського, Г. Журакївського, М. Задесенця, Г. Іваниці, Г. Івашини, О. Кравченко, Б. Манжоса, М. Миронова, Д. Ніколенка, В. Петруся, В. Роднїкова, Й. Селїхановича, Д. Шелухїна та ін.

Переосмислення історичного минулого, нове наукове прочитання не відрефлексованого матеріалу про означений період розвитку освіти, вищої школи, педагогїки, альтернативнїсть оцїнок спадщини, зокрема стосовно втручань і коректив ідеологїзацїї, є підґрунтям наукового та освітнього зростання, опанування новим змістом та системою педагогїчних знань і методів. Вивчення наукової спадщини викладачів психолого-педагогїчних дисциплїн в одному із провідних освітніх закладів України дасть змогу детальніше розглянути історїю його становлення, простежити вплив доробку вчених на розвиток педагогїки загалом у нашїй державї, сприятиме віддзеркаленню історїї наукового пошуку в системї вищої педагогїчної освіти на етапї її інституалїзацїї.

Актуальнїсть даної проблеми, відсутнїсть комплексних історико-педагогїчних досліджень, присвячених вивченню науково-педагогїчної спадщини вчених закладу, а також потреба використання вітчизняного педагогїчного досвїду в сучасному процесї навчання і виховання зумовили вибір теми дисертацїйного дослідження **«Науково-педагогїчна спадщина вчених Національного педагогїчного університету іменї М. П. Драгоманова (20–50-ті роки ХХ ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацїйне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослїдної роботи кафедри теорїї та історїї педагогїки Національного педагогїчного університету іменї М.П. Драгоманова, у межах теми: «Історїя освіти і педагогїчної науки України в контекстї завдань підготовки вчителя».

Тема дисертацїї затверджена Вченою радою Національного педагогїчного університету іменї М.П. Драгоманова (протокол № 9 від 28 квітня 2009 року) та узгоджена в бюро Міжвідомчої ради з координацїї наукових досліджень з педагогїчних і психологїчних наук в Україні (протокол № 5 від 16 червня 2009 року).

Мета дослідження: дослідити та комплексно охарактеризувати визначальнї напрями науково-педагогїчних досліджень професорсько-викладацького складу Національного педагогїчного університету іменї М.П. Драгоманова у період 20–50-х років ХХ столїття, розкрити значення науково-педагогїчних ідей у ретроспективї української педагогїчної науки, освіти, підготовки майбутнього вчителя.

Досягнення визначеної мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. З'ясувати особливості генезису системи наукового пошуку в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова на етапі формування національної освіти та вищої педагогічної освіти України.

2. Визначити основні напрями наукових пошуків викладачів упродовж 20–50-х років ХХ ст. у контексті суспільно-педагогічного процесу.

3. Конкретизувати сутнісні ознаки теоретичних ідей науковців закладу, персоніфікований внесок, спрямований на розв'язання пріоритетних проблем освіти, виховання і педагогічної науки досліджуваного періоду.

4. Проаналізувати концептуальні засади, внесок учених до проблеми формування вчителя у системі професійно-педагогічної підготовки.

Об'єкт дослідження – історія становлення та розвитку наукового пошуку вчених вищих педагогічних закладів України.

Предмет дослідження – зміст, спрямування та організаційно-педагогічні умови розвитку наукової діяльності вчених НПУ імені М.П. Драгоманова у 20–50-ті роки ХХ ст.

Методологічну основу дослідження склали положення діалектики загального, особливого й одиничного, основоположні ідеї філософії і соціології освіти, сучасні філософські концепції, що розкривають закономірності історичного розвитку суспільства та освітньої системи; історико-ретроспективний підхід до вивчення феномена гуманізації та гуманітаризації; поєднання історичного й логічного у дослідженні суспільних явищ з урахуванням нових підходів до розробки проблеми гуманістичного виховання.

У процесі аналізу наукової літератури з досліджуваної теми були виділені методологічні підходи: соціально-педагогічний, що передбачає розгляд освіти і науки як соціальних феноменів і встановлює залежність принципів освітньої політики від соціальних особливостей, розкриває еволюцію системи освіти і науки та її залежність від суспільної стратифікації; аксіологічний, спрямований на розуміння освіти як державної, громадянської і особистісної цінності; системний, що дозволяє розглядати освітню систему як цілісне соціокультурне явище; поліпарадигмальний, що допускає існування різних методологічних систем, у рамках яких формуються цілісні моделі освітнього процесу.

Для реалізації завдань було застосовано комплекс **методів дослідження**: загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, класифікації) – для виявлення об'єктивних даних творчого доробку вчених-педагогів НПУ імені М.П. Драгоманова, системи педагогічних поглядів з урахуванням тенденцій розвитку педагогічної думки в Україні у ХХ ст.; *проблемно-хронологічний метод*, що дозволив комплексно вивчити й осмислити об'єкт та предмет дослідження, відтворити цілісний процес становлення, розвитку й осмислення науково-педагогічної спадщини вчених закладу у педагогічній історіографії; *пошуково-бібліографічний* аналіз історико-педагогічної, психолого-педагогічної літератури, періодичних видань та архівних матеріалів за темою дослідження; *біографічний* – для вивчення основних фактів біографії вчених закладу та їхньої творчої спадщини, висвітлення теоретичних ідей та їх значення для педагогічної науки; *історико-*

ретроспективний та історико-порівняльний – для дослідження змісту з метою виявлення досвіду, виокремлення тенденцій, провідних ідей у спадщині вчених; *системно-структурний* – для формулювання висновків та пропозицій.

Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних учених з філософії та соціології освіти, педагогічної аксіології (В. Андрущенко, І. Зязюн, Д. Бруннер, М. Богуславський, В. Кремень, Б. Саймон, В. Сластьонін, К. Чорна та ін.); становлення та розвитку науково-дослідної діяльності у ВНЗ України (О. Микитюк); концепція неперервної професійної освіти (В. Олійник, С. Сисоєва); теоретичні засади розвитку вищої педагогічної освіти (В. Бондар, О. Глузман, Н. Дем'яненко); прогнозування, моделювання і проектування освітніх систем (Б. Гершунський, Є. Сілаєва та ін.); акмеологічна концепція розвитку професіонала (В. Вакуленко), концептуальні засади історико-педагогічної науки в працях українських (Л. Березівська, Л. Вовк, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко) та зарубіжних (Б. Вульфсон, Е. Дніпров, Ф. Паначин) учених; основні положення діяльнісної теорії засвоєння знань (С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, С. Максименко); теорії особистості (Б. Анан'єв, К. Платонов); теорії формування усвідомлених спонукальних сил діяльності учіння (Н. Кузьміна, І. Бех).

Джерельну базу дослідження складають матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України: фонд 166 – Міністерства освіти України (матеріали про стан інституту, листування ректора з організаційних та методичних питань, матеріали про видання навчальної літератури, річні звіти про роботу закладу, біографії, наукові праці та навчальні програми викладачів тощо), Центрального державного архіву громадських об'єднань України; фонд 1 – Центрального комітету Комуністичної партії України (положення, постанови, тези, циркуляри, доповідні записки про роботу ВНЗ, про підготовку педагогічних кадрів), Державного архіву м. Києва; фонд Р-346 – Київського державного педагогічного інституту імені О.М. Горького (звіти про науково-дослідну та методичну роботу кафедр та викладачів, навчальні плани та програми, стенограми лекцій, особові справи, матеріали про видання навчальної літератури тощо), Державного архіву Київської області, архіву Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Використовувались наукові фонди Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського, Національної парламентської бібліотеки України, бібліотеки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, педагогічного музею м. Києва.

Вивчалися та аналізувалися науково-методичні, історико-педагогічні праці, навчальна література, а також статті вчених НПУ імені М.П. Драгоманова у таких періодичних виданнях досліджуваного періоду, як «Шлях освіти», «Путь просвещения», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Комуністична освіта», «Советская педагогика», «Політехнічна школа», «Пролетарська освіта», «Народний учитель», «Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології», «Робітнича освіта», «Дошкільне виховання»; у науково-методичних збірниках: «Педагогіка», «Записки КІНО», «Бюлетень методично-консультаційного бюро при КІНО», «Кузня освіти», «Наукові записки КДПІ імені О.М. Горького».

У процесі дослідження вивчались постанови й розпорядження уряду з питань освіти, матеріали з'їздів, конференцій, навчально-методична документація, історико-педагогічна література (монографії, дисертації та автореферати дисертацій, наукові статті, підручники) про стан освіти і педагогічної думки в Україні, бібліографічні покажчики, довідково-енциклопедичні видання та історичні нариси, присвячені становленню і розвитку педагогічних закладів України.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 20–50-ті роки ХХ ст. та зумовлені залежністю розвитку української педагогічної науки від історичних етапів суспільного розвитку, становлення і розвитку вищої школи, а саме вітчизняної педагогічної освіти. Нижня межа дослідження пов'язана з періодом становлення державної системи вищої педагогічної освіти в Україні та створенням інститутів народної освіти, зокрема Київського ІНО. Верхня межа пояснюється соціально-політичними та культурно-освітніми змінами 50-х років, що дали початок переорієнтації освітньої системи України згідно з принципами зв'язку школи з життям, політехнізації й професіоналізації та поступовій демократизації педагогічного мислення.

Наукова новизна й теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* на основі архівних матеріалів та наукової літератури здійснено цілісний аналіз генези науково-педагогічних ідей вчених Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, у контексті запровадження системи педагогічної підготовки; комплексно досліджено й систематизовано зміст і напрями дослідницької діяльності, спрямованої на осмислення проблеми цілісного дослідження дитини у педагогічному процесі; проаналізовано науковий внесок представників професорсько-викладацького складу закладу у розв'язання проблем освіти, теорії та історії вітчизняної педагогіки; систематизовано педагогічні ідеї науковців-педагогів щодо особистості вчителя, конкретизовано персоніфіковані знання про наукову діяльність учених в системі вищої педагогічної освіти; вперше уведено в науковий обіг архівні джерела (зокрема щодо визначення внеску вчених у розвиток експериментальної педагогіки, розробку проблеми національної освіти тощо);

- *подальшого розвитку набули*: зміст та основні напрями науково-педагогічної діяльності вчених-педагогів закладу у 20–50-х роках ХХ ст. (наукове обґрунтування та організація навчально-виховного процесу в середній та вищій школі, розробка освітніх та виховних проблем, методична робота); науково-педагогічні ідеї вчених, з метою впровадження історико-педагогічного досвіду в сучасний навчально-виховний процес, а також удосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів.

Практичне значення полягає в тому, що, здобуті у процесі дослідження, узагальнені й систематизовані знання про наукову спадщину вчених НПУ імені М. П. Драгоманова сприятимуть подальшому вдосконаленню інтеграційних процесів наукової і навчальної діяльності в системі вищої школи. Висновки й матеріали дисертації можуть бути використані для розробки лекційних курсів з педагогіки, історії педагогіки та спецкурсів, присвячених питанням вітчизняної педагогічної

історіографії; для створення підручників та посібників з історії педагогіки; для написання праць, присвячених історії освіти у згаданому навчальному закладі, а також для написання біографій учених, які тут працювали. Робота може бути використана для подальшої розробки визначеної теми та суміжної проблематики.

Вірогідність і достовірність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю концептуальних позицій, аналізом значної кількості наукових і науково-методичних джерел, архівних документів, періодичних видань; урахуванням стану дослідженості проблеми в педагогічній теорії 20–50-х років ХХ ст. та сучасної її наукової розробки; застосуванням комплексу наукових методів, підпорядкованих меті, предмету і завданням праці; використанням теоретичних ідей та практичного досвіду вчених ВНЗ у процесі навчання й виховання молоді на сучасному етапі.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом обговорень на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2008–2014 рр.), опублікуванням матеріалів і результатів дисертаційної роботи в наукових виданнях, участі в науково-практичних конференціях, у тому числі: Міжнародній науковій конференції «Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи» (Мелітополь, 2008), звітно-науковій конференції викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова за 2008 рік «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2009), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми підготовки фахівців до соціальної та культурної діяльності» (Київ, 2011), звітно-науковій конференції викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова за 2010 рік (Київ, 2011).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено у 11 публікаціях автора, з них: 5 статей у наукових фахових виданнях, 1 - у закордонному науковому фаховому виданні, 5 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків до них, загальних висновків, 6 додатків, списку використаних джерел (345 найменувань, з них 58 архівних справ). Загальний обсяг дисертації – 233 сторінки, з них основного тексту – 193 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та хронологічні межі дослідження, аргументовано його актуальність і доцільність, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення, наведено дані про апробацію результатів дослідження, публікації, структуру дисертації.

У першому розділі «**Формування напрямів педагогічних досліджень у Київському інституті народної освіти**» комплексно розглянуто зміст та напрями науково-педагогічних досліджень учених на початковому етапі існування педагогічного закладу. В цей період заклад носив назву Київського інституту народної освіти, Київського інституту соціального виховання (20-ті–початок 30-х

років ХХ ст.). Розглянуто внесок науковців як спадкоємців попередніх етапів розвитку педагогічної освіти в Києві, зокрема у Київському університеті Св. Володимира, Київському Фребелівському інституті, Київському учительському інституті, на приватних жіночих педагогічних курсах. Розкрито значення їхньої науково-педагогічної діяльності у реформуванні та побудові системи національної освіти.

Вивчення історико-педагогічної літератури, архівних джерел показало, що вчені-педагоги КІНО брали активну участь у становленні системи педагогічної освіти України на перших етапах її розвитку. Відомі вчені – С. Ананьїн, К. Лебединцев, В. Родніков, Я. Чепіга працювали в комісіях, які займались розробкою та реалізацією проекту реформи вчительських інститутів.

З'ясовано, що діячі професорсько-викладацького складу на момент створення КІНО вже мали наукові здобутки з різних напрямів педагогічної науки. Будучи авторитетними вченими ще у дореволюційний період, вони започаткували наукові дослідження, які співвідносились зі світовими і вітчизняними пошуками щодо особистості, актуальних питань організації та діяльності школи: експериментальні психолого-педагогічні розробки; організація навчально-виховного процесу на основі цілісного вивчення дитини; розвиток ідей трудової школи; проблеми розвитку вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки.

Нами персоніфіковано розглянуто педагогічну спадщину недостатньо досліджених сучасними істориками педагогіки вчених – О. Раєвського, В. Петруся, В. Роднікова, Й. Селіхановича. Вони керували науковими пошуками молодих учених, згодом відомих українських науковців. Д. Ніколенко під керівництвом О. Раєвського займався психолого-педагогічним дослідженням інтересів та здібностей учнів як передумови результативного виконання навчальної діяльності. Г. Костюк вивчав проблему успішності в контексті особистісно зорієнтованого навчання та виховання. В. Помагайба проводив експериментальні розробки, спрямовані на виявлення особливостей сприймання навчального матеріалу учнями. Г. Жураківський, як послідовник Й. Селіхановича, висвітлював проблеми розвитку школи та педагогіки в різні історичні періоди.

Дослідженням встановлено, що відомі в науковому середовищі педагоги за період діяльності в новоствореному інституті значно поглибили розробку наукових проблем, розпочатих у вищезгаданих закладах-попередниках. К. Лебединцев як математик-методист продовжував працювати над розробкою, вдосконаленням шкільних програм та підручників, що базувались на дослідженнях, які проводились з урахуванням комплексного підходу до навчання учнів. Я. Чепіга розробляв положення про трудову школу, поглиблював розробку ідей педоцентризму у навчально-виховному процесі; С. Ананьїн працював над утіленням ідеї поєднання досягнень педагогіки та психології; О. Дорошенко досліджувала проблеми організації системи дошкільної освіти. В. Родніков на основі рекомендацій бібліографічних матеріалів переконливо доводив, що у системі навчання і виховання важливу роль відіграє література для дітей.

Етап становлення Київського ІНО, як засвідчують джерела, був складним і суперечливим. Численні реорганізації, зміни у навчальних планах, відсутність

потрібної навчально-методичної літератури, експериментування з організаційними формами навчання, розбіжність у поглядах професорсько-викладацького складу щодо необхідності педагогізації професійної підготовки неоднозначно характеризували навчальний і науковий процес в інституті. Викладачі педагогічних дисциплін сприяли розв'язанню таких проблем, розробляючи програми педагогічних дисциплін, створюючи підручники для ВНЗ, обґрунтовуючи необхідність підвищення значимості педагогічної підготовки спеціалістів.

Акцентовано увагу на висвітленні напряму науково-педагогічних пошуків учених, пов'язаних з ідеєю українського національного відродження та становленням національної освіти й виховання у 20-х роках. Аналіз теоретичної спадщини вчених закладу засвідчив внесок науковців КІНО у розробку таких національно-освітніх питань: викладання української мови на основі поєднання теоретичного аспекту з формуванням практичних навичок, важливість використання української мови в позашкільній діяльності, посилення уваги до вивчення українознавчих дисциплін (Д. Ніколенко), поєднання змісту українознавчого матеріалу з проблематикою інших навчальних дисциплін (О. Музиченко). Важливість включення у зміст освіти національної складової підкреслено в публікаціях Г. Іваниці та Г. Жураківського. Водночас учені були категоричними щодо принципу підбору навчального матеріалу за ідеологічними характеристиками, дотримання яких вимагалось на той час.

На основі вивчення праць 20-х років з'ясовано особливості розробки педагогами інституту проблеми широкого впровадження в школах ідеї національної освіти на українознавчих засадах. Як висловився Д. Ніколенко, «українознавство та вивчення української мови – це два шляхи будівництва справжньої національної школи». При цьому вивченню здобутків української культури відводилась провідна роль у процесі націоналізації освітніх закладів. Особливого значення дослідники надавали вивченню української мови та культури в школах професійного спрямування, де українізаційні процеси проходили повільніше, ніж в інших типах шкіл. Сприяючи підвищенню якості викладання українознавчих предметів, учені КІНО обґрунтовували принципи побудови програм для шкіл, що базуються на вивченні національної історії та культури, містять краєзнавчий матеріал та збагачені практичними завданнями.

У процесі становлення національної освіти значну роль відігравали й україномовні підручники викладачів інституту для дітей різного шкільного віку та дорослих. Чимало з них, як засвідчують архівні матеріали фонду Державного видавництва України 20-х років (плани, протоколи засідань, списки рекомендованої до друку навчальної літератури), стали першими україномовними джерелами, які неодноразово перевидавались та активно використовувались в освітніх закладах. Так, у 1924–1927 роках видано букварі й читанки «Життя та слово» Г. Іваниці, «Перший крок» Я. Чепіги, «Наше слово» та «Наше життя» В. Доги, «До світла» «До праці» (О. Астряб, В. Дога, Г. Іваниця, О. Соколовський). Хрестоматія «Шляхом життя» (Г. Іваниця, Я. Чепіга, Б. Якубський) стала першою хрестоматією з української літератури для старшої школи. В галузі освіти дорослих популярністю користувалась книги Я. Чепіги та Н. Малечі: «Читанка для дорослих

малописьменних», буквар «На червоних полях», мільйонними тиражами видавалась читанка «Червоний прапор». Для вчителів та студентів науковці підготували «Педагогічну хрестоматію для трудових шкіл» (Г. Іваниця), «Психологію для педагогів» (К. Мокульський), «Хрестоматію по психології» (В. Дога та К. Мокульський).

У результаті вивчення архівних справ, що стосуються наукової діяльності кафедри педології, біобібліографічного матеріалу, характеристик, а також першоджерел установлено, що вчені успішно розв'язували завдання відповідності змісту освіти рівню розвитку учнів. В їхніх теоретичних дослідженнях та практичній діяльності особлива увага приділялась психофізіологічним, віковим та індивідуальним особливостям дітей. У роботі показано, що вчені для обґрунтування своїх педагогічних гіпотез широко використовували експеримент.

З'ясовано, що в процесі цілісного вивчення дитини вчені закладу шукали шляхи вдосконалення методу тестування. Їх метою було отримання об'єктивних даних про розвиток та успішність учнів, а також активне впровадження таких досліджень у шкільну практику (Г. Костюк). Вагоме наукове значення мають праці, присвячені обґрунтуванню особливостей розвитку учнів в залежності від умов навколишнього середовища (Г. Костюк, Я. Чепіга). Експериментальними дослідженнями охоплено розвиток дітей різних вікових періодів. Особливої уваги заслуговують праці, присвячені підлітковому періоду, дослідженню інтересів молоді та питання профорієнтації (Д. Ніколенко «Читацькі інтереси робітничої молоді» (1930), «Як вибрати собі професію» (1931). Проведено ґрунтовні дослідження таких проблем, як організація навчальної праці дітей (Б. Манжос «Основні проблеми педології фізичної праці» (1928), «Дитяча праця в шкільних майстернях» (1929). Наукові інтереси вчених КІНО були спрямовані на вивчення проблеми працездатності у навчальній діяльності як окремих школярів, так і колективу учнів (О. Дорошенко «Організація дитячого колективу в ранньому дитинстві» (1923), В. Помагайба «Аналіз техніки шкільної лекції» (1930). На основі всебічного вивчення дітей, з урахуванням їх статі, віку, анатомо-фізіологічних особливостей, вони пропонували формувати навчально-виховний процес таким чином, щоб рівномірно розподіляти навчальне навантаження та запобігати втомі.

Матеріали розділу засвідчують етап генези педагогічних досліджень викладачів Київського ІНО, які стали підґрунтям подальших наукових відкриттів вітчизняними вченими. Однак, з 30-х років ХХ ст., у зв'язку із посиленням ідеологічного тиску, більшість експериментальних наукових пошуків та дослідження проблем української національної школи були призупинені. Окремих викладачів (О. Дорошкевича, Б. Манжоса, Я. Чепігу) репресовано. Праці вчених тривалий час замовчувались, але в сучасному процесі реформування змісту національної системи освіти є важливим та актуальним вивчення, оцінювання і використання їх науково-педагогічної спадщини.

У другому розділі **«Розвиток наукових ідей викладачів педагогічних дисциплін НПУ імені М. П. Драгоманова у 20–50-х роках ХХ ст.»** визначено основні напрями та проаналізовано зміст, характер, стан упровадження науково-педагогічних пошуків учених інституту, їх дослідження та відповідність етапам

розвитку освіти та науки. Систематизовано дослідження науковців з питань дидактики, виховання та історії педагогіки.

Одна з ключових проблем, що розроблялись ученими закладу у галузі дидактики – розвиток форм організації навчання. У 20-х роках ХХ ст., у пошуках таких форм організації навчання, які б забезпечили активну творчу діяльність учнів, науковці звернулись до вивчення та впровадження досвіду зарубіжної школи. Поширення в українських школах бригадно-лабораторної, проектної, екскурсійної форм навчання та комплексних програм визначило пріоритетність їхніх дидактичних досліджень.

Після детального вивчення досвіду використання вищезгаданих організаційних форм зарубіжними педагогами дослідники ґрунтовно аналізували їх, висловлюючи пропозиції щодо шляхів упровадження нововведень у практику української школи.

На комплексному навчанні зосереджувалась увага О. Музиченка, який оцінив його перевагу в зв'язку з життєвою діяльністю та організацію навчального процесу на основі праці. Так, у праці «Проблеми комплексності в Німеччині та у нас» (1924) учений висвітлив своє бачення комплексності, в основі якого – вільний розвиток дитини. Організацію навчання на основі Дальтон-плану детально розробляв В. Помагайба, підкреслюючи необхідність розвитку індивідуальних здібностей та нахилів учнів, навичок самостійності. У книзі вченого «Дальтонівський план у трудовій школі» (1924) розглянуто історичний аспект, особливості застосування організаційної форми у різних країнах та методика її впровадження у вітчизняній школі. Проблеми використання методу проектів в Україні послідовно відображені у працях Б. Манжоса, який враховував поступ зарубіжного педагогічного досвіду, зокрема американського. С. Ананьїн займався розробкою проблем екскурсійного навчання та науковим обґрунтуванням шляхів його реалізації. Він вважав його ефективною формою унаочнення, яка здатна активізувати сприймання учнів, сприяти вивченню навколишнього середовища та поглибленню знань, отриманих в школі.

В організаційних формах учені КІНО вбачали, насамперед, можливість набуття учнями навичок самостійної роботи (планування, організації та оцінки власної навчальної діяльності), а також шлях до подолання вербалізму у навчанні.

Вивчення праць педагогів закладу показало, що, незважаючи на висвітлення ними переваг використання тих чи інших організаційних форм навчання, значне місце займають особливості їх упровадження у вітчизняній школі. Професори і викладачі одностайні у баченнях необхідності аналітичного запозичення досвіду зарубіжної школи. Насамперед, вони підкреслювали важливість наявності в змісті оновлених навчальних програм країнознавчого компоненту як передумови активного пізнання дійсності (О. Музиченко). Ще однією передумовою результативного використання форм навчання дослідники вважали поєднання колективної навчальної діяльності учнів з індивідуальним підходом. Окрім того, всі вони не вважали доцільним послаблення ролі вчителя у процесі застосування організаційних форм, які базуються на дослідницьких методах навчання.

Вчені інституту дотримувались єдиної позиції про те, що використовувати проектну, екскурсійну, бригадно-лабораторну форми навчання чи навчання за комплексними програмами варто поступово, після належної обґрунтованості і перевірки. На їхню думку, наслідком надто активного впровадження та малорозробленості проблеми стало надання другорядності принципам систематичності, міцності й свідомості у засвоєнні знань, передусім, із математики та мови.

Починаючи з 30-х років ХХ ст., наукові пошуки викладачів у галузі дидактики фокусуються на проблемах уроку як основної форми навчання. Активно розробляються питання класифікації та структури уроків, удосконалення їх змісту та методики, шляхи підвищення ефективності роботи під час уроку як учнів, так і вчителя. За існуючого на той час різноманіття підходів до проблеми типології уроків науковці закладу схилились до того, що в основу класифікації уроків варто покласти дидактичну мету. Щодо визначення структури уроків, вони не підтримували побудови, універсальної для всіх типів уроків та всіх дисциплін. Обґрунтування структури уроку враховували мету, зміст, методи навчання, а також вікові та індивідуальні особливості школярів (М. Тищенко «Структура і типи уроків граматики української мови» (1956)). В умовах відмови педагогічної науки 30–50-х років ХХ ст. від досягнень попередніх періодів (коли більше уваги надавалось активності та самодіяльності учнів у навчальному процесі), викладачі закладу звертали увагу на наявність таких недоліків уроку, як догматизм та формалізм (Я. Резнік «Формалізм у навчанні та способи його усунення» (1945)). Водночас вони намагались розв'язати проблеми шляхів ефективного засвоєння знань учнями, оптимального використання наочності на уроці, ефективної роботи з підручником (Т. Бугайко «Наочність при викладанні літератури в школі» (1952), С. Чавдаров «Про методи наукової роботи над підручником» (1933), «Повторення» (1939) та ін.).

Аналіз науково-педагогічних ідей викладачів інституту з проблем виховання засвідчив, що ними охоплено напрями виховного процесу, спрямованого на забезпечення розвитку всіх сторін особистості, й у своїх працях учені неодноразово підкреслювали важливість взаємозв'язку розумового, трудового, морального, фізичного, естетичного виховання. Дослідження показало вплив суспільно-політичної ситуації на зміст та характер наукових пошуків педагогів інституту: у 20–ті роки ХХ ст., коли урядовими постановами визначено трудовий процес як основу виховання й навчання, пріоритетними були питання трудового виховання; у 30–50-ті – період формування тоталітарного суспільства – від науковців вимагалось звернення до проблем морального виховання підростаючого покоління, але у відповідності з ідеологічним спрямуванням.

У процесі розумового виховання вчені радили опиратись на попередній досвід учнів, враховувати їхні інтереси, психофізіологічні особливості, а також емоційний стан, як важливу передумову процесу засвоєння знань (В. Помагайба «Процес набування формальних знань у трудовій школі» (1928)). Значну увагу в працях науковців інституту приділено питанням розвитку творчого, репродуктивного мислення (С. Литвинов «Мета і завдання підростаючого покоління (1958)), а також

взаємозв'язку розумового та фізичного розвитку (Я. Чепіга). Порушуючи проблеми морального виховання молоді, вчені підкреслювали значення особистого прикладу педагога, батьків чи інших близьких дитині людей, доброзичливого ставлення до дитини, роль колективної думки. Як зазначав Я. Чепіга, «шкідливе й корисне переймається від батьків і дорослих, які не помічають свого величезного впливу на утворення дитячих характерів», оскільки «дитина є дзеркало сучасності».

На підставі звітів про науково-дослідну роботу кафедри педагогіки КДПІ імені О.М. Горького 40–50-х років ХХ ст. встановлено, що викладачі у цей період активно досліджували питання ролі сім'ї у вихованні дітей. Так, у 1950 році тема «Сім'я і школа» стала комплексною темою дослідження кафедри, і за його результатами видано збірник. Ідеї науковців закладу лягли в основу сучасних підходів до проблем родинного виховання: забезпечення всебічного розвитку дитини, засоби і методи сімейного виховання (М. Задесенець, М. Миронов), взаємозв'язок школи та сім'ї (Г. Боришполець).

Тема трудового виховання, як необхідна передумова розвитку дитини, широко відображена у працях викладачів закладу. Насамперед, варто відзначити такі ґрунтовні праці, як «Навчально-виробнича праця в школі соцвиху» (1927) Б. Манжоса, «Азбука трудового виховання» (1922) та «Практична трудова педагогіка» (1924) Я. Чепіги. Науковці обґрунтували основні вимоги при здійсненні трудового виховання: праця дітей має бути суспільно-корисною, творчою, базуватись на вікових та анатомо-фізіологічних особливостях. Досліджуючи питання фізичного загартування, вчені підкреслювали його взаємозв'язок з іншими аспектами особистісного розвитку. З'ясовано, що проблеми формування естетичних сприйнятів, суджень, почуттів науковцями закладу почали розглядатись одними з перших на той час в Україні. Так, С. Ананьїн підкреслював важливість взаємозв'язку естетичного виховання з іншими аспектами розвитку особистості, пропагуючи ідею естетизації освітньої галузі. «Однобокість, чи то у формі розвиненого інтелекту, чи однобоко розвиненої волі загрожує вже загальному благополуччю і розвитку. Необхідно усунути, загладити цю однобокість культурою естетичного почуття, привчанням вихованців до насолоди і розуміння почуття», – писав учений. У працях Я. Чепіги обґрунтовано необхідність естетичного виховання з наймолодшого віку. М. Даденков розробив та апробував засоби та шляхи здійснення естетичного виховання в різні вікові періоди, розкривши особливості естетичного впливу на учнів у процесі шкільної, позашкільної діяльності та сімейного виховання. Т. Бугайко досліджувала проблему естетичного виховання у процесі навчання, зосередившись на розкритті суті та необхідності розмежування таких понять, як «естетичне виховання» та «художня освіта».

Розгляд історико-педагогічних досліджень учених закладу довів, що вони ретельно вивчали як вітчизняний, так і зарубіжний педагогічний досвід. Наукові концепції зарубіжних педагогів активніше досліджувались у 20-х роках ХХ ст. Учені піддавали глибокому осмисленню педагогічний досвід країн Західної Європи та окреслювали шляхи його впровадження в Україні. Вони звертались як до висвітлення розвитку педагогічної думки інших країн загалом, так і до розгляду

окремих освітянських проблем. С. Ананьїн аналізував проблеми розвитку трудового та естетичного виховання за кордоном, зокрема принципи естетичного виховання в Німеччині, О. Музиченко – досвід організації комплексного навчання в Німеччині та його використання в українській школі. Б. Манжос узагальнив досвід упровадження дослідницьких методів навчання в американських школах. В. Родніков розкрив напрацювання трудової школи у творчості зарубіжних педагогів. Нами підкреслено, що у 20-х роках ХХ ст., коли поширеними були наукові пошуки в галузі порівняльної педагогіки, становили цінність фундаментальні праці вчених закладу: «Трудове виховання: його минуле й сучасне» С. Ананьїна (1924), «Нариси з історії педагогіки» Г. Жураківського (1926), присвячені аналізу розвитку педагогічної думки від часів античності. Як підтверджують матеріали засідань кафедри педології КІНО та особові справи вчених, книги отримали схвальну оцінку тогочасних науковців. Вони стали важливим джерелом подальших історико-педагогічних досліджень українських науковців.

Аналіз історико-педагогічних праць учених інституту засвідчив, що особливо вагомими були дослідження питань розвитку школи й педагогіки в Україні – відстоювання права українців на національну освіту (дисертація О. Татенко «Розвиток освіти на Волині в роки радянської влади» (1954), публікації В. Волинського, С. Чавдарова), історія навчальних закладів (статті про КДПІ імені О.М. Горького Г. Іващини, дисертація О. Кравченко «Роль Київського університету в розвитку освіти в Київському учбовому окрузі в 60-х рр. ХХ ст.» (1954)). Праці вчених закладу, в яких розкрито педагогічні погляди діячів української культури (Г. Сковороди, К. Ушинського, І. Франка, Т. Шевченка), поклали початок широкому вивченню спадщини згаданих видатних особистостей. Педагогічні ідеї класиків педагогіки досить детально проаналізовані вченими інституту, які звертали увагу й на малодосліджені тоді аспекти, наприклад, Я. Коменський і освіта в Україні, ідеї трудового та сімейного виховання у творах Т. Шевченка, А. Макаренка). Питання розвитку вітчизняної школи та педагогіки у працях М. Даденкова, С. Литвинова, С. Чавдарова були важливими для узагальнення та використання позитивного досвіду в українських школах.

Зроблено висновок, що у працях учених закладу, попри необхідність того часу узгоджувати їх зміст згідно ідеологічних пріоритетів, відображена об'єктивна позиція про аналітичне застосування організаційних форм у дидактиці, комплексний особистісний підхід у виховному процесі, глибоке вивчення та впровадження світового педагогічного досвіду. Вченим закладу належать перші ґрунтовні розробки з проблем естетичного виховання, родинного виховання, а також започатковано широке дослідження вітчизняної педагогічної спадщини.

У третьому розділі **«Теоретична спадщина з проблеми професійної підготовки вчителя в історії НПУ імені М. П. Драгоманова у 20–50-х роках ХХ ст.»** висвітлено внесок науковців у формування вимог до особистості педагога та його професійної діяльності, а також підготовки та підвищення кваліфікації педагогів у вищих педагогічних закладах.

Аналіз праць вчених НПУ імені М. П. Драгоманова засвідчив послідовне звернення наукових інтересів до особистості педагога впродовж 20–50-х років ХХ ст. Змістовно і конструктивно це питання розробляли Я. Чепіга та Д. Ніколенко. Так, Д. Ніколенко розкрив особливості професії вчителя у книзі «Як вибрати собі професію?» (1931), питання вимог до особистості педагога у працях: «Питання психології радянського вчителя» (1957), «Формування моральних якостей радянського вчителя» (1958) та ін. До найважливіших рис характеру педагога науковці відносили: доброту, чесність, порядність, любов до дітей та своєї професії, терпіння, працелюбність тощо. Висновки наукових праць викладачів віддзеркалюють їх переконання у тому, що особистість педагога, його поведінка та звички мають значно більший вплив на учнів, ніж повчання чи методичні прийоми. Тому вони підкреслювали важливість і зовнішнього вигляду, культури мовлення, естетичних смаків, а також бадьорого та позитивного настрою педагога.

У процесі дослідження встановлено, що, враховуючи вищезазначені вимоги до вчителя, вчені ґрунтовно висвітлювали проблему його самовдосконалення. Як зазначав Я. Резнік, варто «завжди думати про свою роботу, нагромаджувати систематичні думки, спостереження, аргументи, гарні, дохідливі слова». До того ж, для вчителя необхідне органічне поєднання знання дисципліни, яку він викладає, та психолого-педагогічних знань та умінь. У процесі постійного професійного зростання вагомим значення дослідники надавали вивченню та творчому використанню досвіду інших педагогів (М. Ніжинський), детальному аналізу діяльності українських шкіл (С. Чавдаров «Липецька школа ім. П.В. Щепкіна»).

Наукові розробки вчених-педагогів інституту упродовж 20–50-х років ХХ ст. торкаються різних аспектів діяльності вчителя: організації навчально-виховного процесу (С. Чавдаров), громадської й розумової активності (Д. Ніколенко). Так, вони зазначали, що, з-поміж організаційних умінь у роботі педагога, важливими є уміння організувати не лише навчально-виховний процес, а й власну діяльність. Тому в наукових пошуках педагогів відображені й питання підготовки вчителя до уроків (В. Помагайба), ведення обліку його роботи (А. Бугай), оцінка результатів власних творчих зусиль, організація роботи з самовдосконалення.

Установлено, що вчені дотримувались позиції про гуманістичну спрямованість педагога, яка передбачає: добрі стосунки між вихователем і учнями, прояв педагогічного такту, доброзичливого ставлення до учня, оптимізму та готовності допомогти. Велику увагу приділено проблемі індивідуального підходу, незважаючи на пріоритет ідеї колективного виховання у вітчизняній педагогіці того часу (Г. Костюк «Про індивідуальний підхід до учнів у навчальній роботі» (1937), Я. Резнік «Індивідуальний підхід до учнів» (1941), О. Смалюга «Індивідуальний підхід в допоміжній школі на уроках мови та арифметики» (1951), Д. Шелухін та ін.). «Уміння індивідуально підходити до дітей під час навчальної роботи є невід’ємна якість педагогічної майстерності учителя. Треба це вміння зробити здобутком нашого масового педагога» – такі висловлювання Г. Костюка є відображенням позиції й інших педагогів закладу.

Нами розкрито погляди вчених інституту на роль вчителя у навчально-виховному процесі. Показано, що, упродовж 20–50-х років ХХ ст. наукові підходи

до проблеми були різними. Так, у 20-х роках увагу акцентовано на спрямовуючій, організуючій діяльності вчителя, тоді як у наступні десятиліття пріоритетною вважали керівну роль педагога. О. Музиченко, Я. Чепіга підкреслювали, що вчитель має активізувати дітей на уроці, «здійснюючи керування» непомітно, даючи стимул та викликаючи інтерес до навчальної діяльності. Починаючи з 30-х років в працях наголошується на провідній ролі вчителя у навчально-виховному процесі та відповідно на проблемі підвищення його авторитету (Д. Ніколенко). Обидві ці позиції можуть бути творчо використані у практиці сучасної школи.

Питання підготовки педагогів глибоко розроблені у працях науковців, і найважливішими з-поміж них є такі: організація викладання педагогічних дисциплін, практична підготовка студентів, формування у майбутніх педагогів професійних компетентностей та компетенцій.

При реорганізації системи вищої педагогічної освіти 20-х років ХХ ст. посилювався інтерес науковців до проблеми ефективності педагогічної підготовки. Встановлено, що більшість викладачів педагогічних дисциплін інституту були прихильниками педагогізації навчального процесу, що передбачає збільшення кількості годин на педагогічну підготовку та оптимізацію змісту педагогічних дисциплін. Вони сформулювали та обґрунтували низку рекомендацій щодо практичного оволодіння знаннями (Г. Іваниця – курс методик та педагогічна практика, Г. Жураківський – курс історії педагогіки).

Впродовж наступних етапів розвитку університету вчені розробляли питання важливості зв'язку теоретичного й практичного аспектів підготовки педагогічних кадрів, наголошували на методичному забезпеченні майбутніх учителів. Так, вони радили більше уваги приділяти особливостям викладання фахових дисциплін, семінарським та практичним заняттям, розвитку творчого мислення студентів, використанню наочності на лекціях (А. Русько, О. Астряб та ін.).

Помітну роль у вдосконаленні професійної підготовки в закладі відіграли його професори-керівники. Проректор КІНО К. Лебединцев, а також декани С. Ананьїн та Я. Чепіга у 20-х роках відстоювали позицію про пріоритетність педагогізації навчального процесу інституту перед класичною університетською підготовкою. На початку 30-х років директор Київського інституту соціального виховання М. Грищенко успішно розв'язував проблеми якості підготовки науково-педагогічних кадрів, які були зумовлені реформуванням вищої педагогічної освіти: підбір викладацького складу, створення нових кафедр та лабораторій, розробка нових навчальних програм та напрямів професійної підготовки, заходи, спрямовані на зміцнення зв'язку інституту зі школою.

На підставі аналізу першоджерел, матеріалів фонду Р-346 Державного архіву м. Києва (звітних карток про науково-дослідну роботу вчених закладу, звітів про роботу КДПІ імені О.М. Горького) встановлено, що активна розробка ними проблем педагогічної практики, як невід'ємної складової підготовки вчителів, сприяла удосконаленню навчального процесу. У дисертаційному дослідженні Р. Барун «Педпрактика в педінститутах» (1953), працях Т. Бугайко та Ф. Бугайко «Організація педагогічної практики студентів» (1952), М. Тищенко «Педагогічна практика студентів факультетів мови і літератури педвузів» (1954) та ін.

акцентовано увагу на таких питаннях, як збільшення годин у навчальному плані на педагогічну практику, зміцнення її зв'язку з навчальними дисциплінами, а також удосконалення процесу підготовки студентів до ролі класного керівника. Водночас, учені дотримувались думки про необхідність проведення педагогічної практики на всіх курсах, поступово ускладнюючи види і форми роботи.

Проведене дослідження засвідчує, що вчені інституту достатньо уваги приділяли темі розвитку в майбутніх педагогів професійних умінь та навичок: організувати свою роботу, працювати з книгою, виступати перед аудиторією тощо. Їх формуванню сприяли не лише теоретичні дослідження, а й практична діяльність викладачів (доповіді, консультації для студентів, методичні розробки, організація колоквиумів, тематичних виставок, популяризація педагогічної літератури).

Нами доведено: ідеї вчених закладу щодо особистості педагога та його діяльності, порушені проблеми професійної підготовки знаходять застосування в теперішніх умовах модернізації змісту освіти. Це, зокрема, проблема підвищення ролі вчителя в суспільстві, індивідуального підходу до учнів, удосконалення якості викладання педагогічних дисциплін, посилення уваги до практичного аспекту фахової підготовки педагогів.

ВИСНОВКИ

1. На основі вивчення та інтерпретації історико-педагогічних праць, архівних джерел уперше здійснено комплексне дослідження науково-педагогічної спадщини вчених Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в період 20–50-х років ХХ ст. Визначено основні напрями наукових пошуків викладачів та з'ясовано, що на їх зміст та характер впливали соціокультурні чинники, процес еволюції соціальних ідей, світові тенденції розвитку педагогічної науки.

Період 20–50-х років ХХ століття в історії педагогічної освіти та української педагогічної науки, позначений творчістю видатних тогочасних педагогів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, став помітним етапом у розвитку освіти України загалом. Це були роки пошуків, упровадження та утвердження нових принципів навчання і виховання підростаючого покоління, які стали ґрунтом для сучасних підходів у педагогічній теорії та практиці.

Завдяки системному аналізу праць учених, особових справ, вивченню архівних матеріалів КІНО про організаційну, методичну діяльність встановлено роль викладачів інституту в процесі реформування системи вищої педагогічної освіти України 20-х років ХХ ст. Участь учених у розробці освітніх нововведень полягала в створенні та вдосконаленні програм з педагогічних дисциплін, виданні підручників для педагогічних закладів, теоретичному обґрунтуванні та організації практичного аспекту підготовки майбутніх учителів.

Поряд з відомими українській науці вченими з'ясовано внесок молододосліджених науковців – В. Головківського (раціоналізація педагогічного процесу за допомогою тестування), В. Петруся (загальні проблеми навчання й виховання), О. Раєвського (рефлексологічний напрям у педагогіці), В. Роднікова

(ідеї трудового виховання, проблеми дитячого читання), Й. Селіхановича (розвиток педагогічних ідей у зарубіжних країнах). Їх діяльність мала визначальний характер під час становлення системи науково-педагогічного пошуку в новоствореному закладі.

2. Доведено значення наукових ідей учених Київського інституту народної освіти у розвитку експериментальної педагогіки. Результати їхніх досліджень, що базувались на врахуванні індивідуальних психологічних та фізіологічних особливостей учнів, використовувались для ефективнішої організації навчально-виховного процесу вітчизняних шкіл. Ґрунтовні розробки викладачів стали основою для формування цілісного комплексного підходу до вивчення особистості дитини у процесі навчання та розвитку. Це проблеми навчальної праці дітей (Б.Манжос), працездатності учнів протягом уроку (В. Помагайба), використання методу тестування (Г. Костюк), впливу навколишнього середовища на розвиток дітей (Я. Чепіга), дитячих інтересів, профорієнтації (Д. Ніколенко) та ін. Експериментальні пошуки здійснювались на базі вітчизняних шкіл та дошкільних закладів, результати апробувались під час з'їздів, конференцій в Україні та Росії.

В результаті аналізу теоретичних праць, методичних матеріалів 20-х років ХХ ст. визначено внесок учених закладу в розвиток системи національної освіти і виховання. Ідея національного відродження української школи реалізувалась науковцями у кількох напрямках. По-перше, це теоретичне обґрунтування проблеми ефективного вивчення української мови, що базувалося на поєднанні теорії з практикою. Вчені зосереджувались на необхідності вивчення українознавчих дисциплін у різних типах шкіл, використання елементів українознавства при викладанні різних дисциплін. По-друге, це розробка програм із української мови та видання підручників українською мовою. По-третє, це заходи з поширення української мови серед студентів КІНО та населення (участь в організації та роботі гуртків, мовних курсів, українізації програми лікнепу та ін.).

Комплексне дослідження проблеми використання організаційних форм навчання в працях вчених інституту виявило їх позицію щодо необхідності глибокого обґрунтування таких експериментальних форм, як Дальтон-плани, проектна форма, екскурсійне навчання, а також навчання за комплексними програмами. Практичні розробки педагогів закладу, методичні матеріали для вчителів українських шкіл сприяли глибшому розумінню нововведень та ефективнішому їх застосуванню.

Визначено внесок викладачів закладу в розробку проблем уроку, зокрема таких, як його типи та структура, ефективне використання методів і засобів навчання та ін. Основою для подальших розвідок українських науковців стали питання класифікації уроків (М. Тищенко, С. Чавдаров), підвищення методичного рівня уроку (Т. Бугайко), підготовки вчителя до уроку (В. Помагайба), подолання догматизму та формалізму на уроці (Я. Резнік).

3. Встановлено, що пріоритетність досліджень ученими напрямів виховного процесі зумовлена політичними та соціокультурними змінами в суспільстві 20–50-х років ХХ ст. Водночас науковці закладу відстоювали позицію комплексного, індивідуалізованого підходу до виховання. Ними започатковано ґрунтовні

дослідження проблеми естетичного виховання молоді (С. Ананьїн, М. Даденков та ін.), методів виховання (Д. Шелухін), а також значно поглиблено розгляд питань сімейного виховання. Більшість проблем є актуальними й на сьогодні (гуманістичний підхід до виховання, методи виховання дітей у сім'ї, взаємозв'язок школи та сім'ї тощо).

У результаті наукового пошуку узагальнено історико-педагогічний напрям досліджень викладачів закладу у 20–50-х роках ХХ ст. Доведено, що в процесі наукових пошуків з навчально-виховних проблем вони спирались на передові педагогічні ідеї різних країн як сучасного, так і минулих періодів. Особливо цінним є аналіз педагогічного досвіду України в різні історичні епохи, зважаючи на недостатню розробку проблеми у досліджуваній період. Висвітлення питань розвитку української національної школи та освіти (Г. Жураківський, С. Чавдаров, М. Даденков) базувалось на багатому фактографічному матеріалі. Дослідження ученими інституту педагогічних поглядів відомих діячів української культури (Г. Сковороди, К. Ушинського, І. Франка, Т. Шевченка) збагатили вітчизняну історико-педагогічну науку новими фактами та дали початок глибшому вивченню їх педагогічної спадщини.

4. Визначено головні питання теоретичного дослідження вченими НПУ імені М. П. Драгоманова проблеми професійної діяльності вчителя. Ключовим у працях було питання вирішального значення особистісних та професійних якостей, а також самовдосконалення педагога. Показано вплив соціально-політичних чинників на розгляд науковцями ролі вчителя в навчально-виховному процесі. З'ясовано, що основою успішної діяльності педагога вони вважали, перш за все, принцип гуманізму, що передбачає любов, повагу до вихованців, індивідуальний підхід до кожного, вияв толерантності тощо. Проблема індивідуального підходу до учнів, яка майже не досліджувалась у радянський період, у працях викладачів інституту займала одне із центральних місць.

Розглянуто та систематизовано основні питання професійної підготовки педагогів у дослідженнях викладачів закладу. Це проблема організації та викладання педагогічних дисциплін, посилення уваги до практичної підготовки, формування професійних умінь і навичок та їх удосконалення в процесі педагогічної практики. Вивчення звітів про роботу інституту та кафедр дало змогу встановити, що науково-педагогічна діяльність викладацького складу сприяла: підвищенню рівня методичної підготовки в інституті, збільшенню кількості годин на вивчення педагогічних дисциплін, удосконаленню педагогічної практики, залученню студентів до дослідницької роботи, якіснішій організації їх самостійної роботи, підвищенню інтересу до вчительської професії. Теоретичні ідеї та практичний досвід науковців інституту використовувались і в інших педагогічних навчальних закладах.

5. Науково-педагогічні ідеї учених НПУ імені М.П. Драгоманова у період 20–50-х років ХХ ст. залишаються актуальними в освітньому просторі сьогодення та заслуговують на впровадження в практику. Це передусім ідеї національної освіти, питання вдосконалення підготовки майбутніх учителів, проблеми цілісного

підходу до вивчення особистості дитини у навчально-виховному процесі, значення родинного виховання тощо.

Сформульовані у дослідженні теоретичні положення можуть бути використані для розробки лекційних курсів із педагогіки, історії педагогіки та спецкурсів, присвячених питанням вітчизняної педагогічної історіографії; у роботі факультативів та наукових гуртків; для створення підручників та посібників з історії педагогіки; для написання праць, присвячених історії освіти у згаданому навчальному закладі, а також для написання біографій учених, які тут працювали.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. У системі подальших досліджень науково-педагогічних ідей учених НПУ імені М. П. Драгоманова перспективними є: розгляд наступних періодів науково-педагогічної діяльності викладачів закладу, поглиблений та персоніфікований розгляд окремих проблем (дослідження українознавчої тематики тощо), питання впровадження ідей науковців у практику шкіл та ВНЗ, а також порівняльний аналіз педагогічних пошуків учених інституту та науковців інших вітчизняних та зарубіжних педагогічних закладів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У НАСТУПНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Назаренко О.В. Наукові дослідження вчених-педагогів КІНО в 20–30 рр. ХХ ст. / О.В. Назаренко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 10: збірник наукових праць / За ред.. П.В. Дмитренка, Л.Л. Макаренко. – К.: Вид-во ПНУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – С.115–120.

2. Назаренко О.В. Проблеми дидактики в працях викладачів Київського інституту народної освіти (20 рр. ХХ ст.) / О.В. Назаренко // Теоретичні та практичні питання культурології: зб. наук. статей. Вип. ХХУІ. Ч.ІІ. – Мелітополь: Видавництво «Сана», 2009. – С. 152–155.

3. Назаренко О.В. Процес українізації у Київському інституті народної освіти (20–поч.30-х рр. ХХ ст.) / О.В. Назаренко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (збірник наукових праць). № 6. – Одеса, ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2009. – С. 116–120.

4. Назаренко О.В. Проблеми родинного виховання в працях науковців-педагогів Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова 20–50-х років ХХ ст. / О.В. Назаренко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (збірник наукових праць). № 11–12. – Одеса, ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2013. – С. 144–150.

5. З історії наукових студій викладачів НПУ імені М.П.Драгоманова (до 180-річчя Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова) / за наук. ред. проф. Л.П. Вовк, О.С. Падалки; упор.: Л.П. Вовк, О.С. Падалка, О.В. Назаренко, О.В. Вознюк. (Серія: Наукова діяльність професорсько-викладацького складу НПУ

імені М.П. Драгоманова: історія і сучасність). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С.57–145.

Стаття у зарубіжному науковому фаховому виданні

6. Назаренко Е.В. Проблемы организации профессиональной практики в трудах ученых Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова 20–50-х гг. XX в. / Е.В. Назаренко // Ярославский педагогический вестник. – 2014. – №2. – Том 2 (Психолого-педагогические науки). – С.33–36.

Матеріали і тези науково-практичних конференцій

7. Назаренко О.В. Гуманістична спрямованість наукових пошуків вчених-педагогів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова у 20–30-х рр. XX ст./ О.В. Назаренко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітної-наукової конференції викладачів університету за 2008 рік, 5–6 лютого 2009 року / Укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П. Симоненко, О.П. Ємельянова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – С. 152–154.

8. Назаренко О.В. Ідея виховання особистості в дослідженнях науковців НПУ імені М.П. Драгоманова у 20-х–50-х рр. XX ст./ О.В. Назаренко // Наукова сесія, присвячена 175-річчю НПУ імені М.П. Драгоманова: у 2-х кн. / упор.: Л.П. Вовк, О.С. Падалка. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – Книга друга. – С.265–271.

9. Назаренко О.В. Роль вчених-педагогів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова в розвитку національної системи освіти й виховання у 20-х рр. XX ст. / О.В. Назаренко // Сучасні проблеми підготовки фахівців до соціальної та культурної діяльності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 4 квітня 2011 року. / За заг. ред. Л.М. Степаненко. – К.: КІСКЗ. – 2011. – С. 45–49.

10. Назаренко О.В. Особистість педагога та його професійна діяльність у науково-педагогічній спадщині вчених НПУ імені М.П. Драгоманова (20-ті–50-ті рр. XX ст.) / О.В. Назаренко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2010 рік, 9-10 лютого 2011 року / Укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П. Симоненко, О.П. Ємельянова. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2011. – С.199–201.

11. Назаренко О.В. Розробка науковцями-педагогами Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова питань практичної підготовки майбутніх учителів у 20-х–50-х рр. XX ст./ О.В. Назаренко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2013 рік, 4-6 лютого 2014 року / Укл. Г.І. Волинка, О.В. Уваркіна, О.П. Ємельянова. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2014. – С.198–200.

АНОТАЦІЇ

Назаренко О.В. Науково-педагогічна спадщина вчених Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (20–50-ті роки ХХ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертація є першим комплексним дослідженням науково-педагогічної спадщини вчених Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, у 20-50-х роках ХХ ст. Розглянуто роль науково-педагогічної діяльності викладачів закладу у реформуванні та побудові системи національної освіти України 20-х років. Для цілісного вивчення дитини важливими були дослідження викладачів у галузі експериментальної педагогіки: дитяча праця, працездатність учнів на уроках, метод тестування, вплив середовища на розвиток дітей, дитячі інтереси, профорієнтація. Визначено основні напрями науково-педагогічних ідей учених у 20–50-х роках. У дидактичній спадщині виокремлено проблему організаційних форм навчання: особливості використання Дальтон-плану, проектної форми, екскурсійного навчання, навчання за комплексними програмами, класно-урочної системи. Досліджено ідеї розумового, морального, трудового, фізичного, естетичного, сімейного виховання у працях науковців закладу. Узагальнено історико-педагогічну спадщину викладачів та підкреслено їхній внесок у розвиток історії вітчизняної педагогічної науки.

Проаналізовано ідеї вчених-педагогів щодо вимог до особистості педагога та його професійної діяльності. Встановлено роль науковців у розробці проблем професійно-педагогічної підготовки педагогів: покращання викладання педагогічних дисциплін, посилення уваги до практичної підготовки, формування необхідних майбутньому педагогові вмінь та навичок. Зроблено висновки про актуальність педагогічної спадщини вчених НПУ імені М.П. Драгоманова 20–50-х років ХХ ст. в освітньому просторі сьогодення: ідеї національної освіти, всебічне вивчення дитини у процесі навчання та виховання, проблема індивідуального підходу до учнів, удосконалення педагогічної підготовки, роль учителя в суспільстві та навчально-виховному процесі та ін.

Ключові слова: вчені, педагоги, науково-педагогічні ідеї, історико-педагогічні дослідження, педагогічна підготовка, вища школа, проблеми освіти, дидактична спадщина, експериментальна педагогіка, національна освіта.

Назаренко Е.В. Научно-педагогическое наследие ученых Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова (20–50-е гг. ХХ в.). – На правах рукописи.

Диссертация посвящена комплексному исследованию педагогического наследия ученых-преподавателей педагогических дисциплин Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, в 20–50-е гг. ХХ в. В результате системного анализа научно-педагогических идей ученых выявлены основные направления их исследований: экспериментальная педагогика, проблемы

национальной школы и образования, разработка дидактических и воспитательных проблем, историко-педагогическое направление, проблемы личности педагога и его профессиональной подготовки.

На основе историко-педагогических, архивных источников установлено, что ученые института содействовали реформированию образовательной системы Украины 20-х гг., участвуя в разработке и реализации проекта реформы учительских институтов, разрабатывая программы педагогических дисциплин, создавая учебники для школ и ВУЗов, выступая за необходимость повышения значимости педагогической подготовки специалистов. Раскрыто вклад ученых в развитие идей национального образования 20-х гг. Это – разработка проблемы эффективного изучения украинского языка и внедрения его в учебный процесс, разработка учебных программ дисциплин украиноведения, написание учебников на украинском языке. Показано роль педагогического наследия ученых института в развитии экспериментальной педагогики. Их исследования (трудоспособность учеников на уроках, использование метода тестирования, влияние среды на развитие детей, детские интересы, профориентация молодежи) содействовали всестороннему изучению ребенка, что давало возможность педагогической науке более эффективно организовать учебный процесс.

В дидактических исследованиях ученых института выделена тема форм организации обучения. В 20-х годах преподаватели разрабатывали проблемы использования в учебном процессе Дальтон-плана, проектной формы, экскурсионного обучения, а также – обучения за комплексными программами. На основе детального изучения опыта зарубежных школ ученые разрабатывали способы оптимального внедрения разных форм обучения в практику украинской школы. С 30-х гг. более активно исследовались проблемы урока (типы, структура уроков, эффективное использование средств и методов обучения, подготовка учителя к уроку). В научных трудах ученых по проблемам воспитания охвачены все направления воспитательного процесса, при этом подчеркнута мысль о необходимости их взаимосвязи. Характерна приоритетность тем в разные периоды: трудовое воспитание – в 20-х гг., моральное – в 30–50х гг. Проблемы эстетического воспитания преподаватели института начали активно разрабатывать одними из первых в Украине, а вопросы семейного воспитания, в 40–50-х гг., кафедрой педагогики исследованы наиболее детально.

На основе изучения историко-педагогических трудов ученых НПУ имени М.П. Драгоманова 20–50-х гг. XX в. сделано вывод о том, что их исследования истории как отечественной, так и зарубежной педагогики значительно обогатили педагогическую науку. Особенно ценными были труды, посвященные развитию школы и педагогики в Украине, анализ педагогических взглядов известных культурных деятелей (Г. Сковороды, К. Ушинского, И. Франка, Т. Шевченка). Установлено, что одной из главных тем в трудах преподавателей, на протяжении исследуемого периода, была личность педагога и его профессиональная деятельность. Ведущую роль ученые отводили значению личного примера учителя для формирования личности ребенка, личностному и профессиональному совершенствованию, творческому подходу к работе, а также (что было особенно

ценно для исследуемого периода) – индивидуальному подходу к каждому ученику. Среди проблем педагогической подготовки, исследуемых учеными института, выделены проблемы качества организации и преподавания педагогических дисциплин, практической подготовки, формирования необходимых будущему педагогу умений, навыков.

В диссертации сделаны выводы об актуальности научно-педагогических идей ученых НПУ имени М.П. Драгоманова для современной педагогической науки. В последние годы активно разрабатываются умалчиваемые долгие десятилетия проблемы: идеи национального образования, всестороннее изучение ребенка и использование его результатов в учебно-воспитательном процессе. Современной наукой исследуется ряд проблем, поднятых преподавателями ВУЗа еще в 20-50-х гг. XX в.: индивидуальный подход к ученику, совершенствование педагогической подготовки, роль учителя в обществе и учебно-воспитательном процессе и др. Дальнейшей теоретической разработки заслуживает рассмотрение следующих периодов научно-педагогической деятельности преподавателей учебного заведения, вопросов внедрения идей ученых в практику школ, а также сравнительный анализ идей ученых института и ученых других педагогических ВУЗов.

Ключевые слова: ученые, педагоги, научно-педагогические идеи, историко-педагогические исследования, педагогическая подготовка, высшая школа, проблемы образования, дидактическое наследие, экспериментальная педагогика, национальное образование.

Nazarenko O.V. Scientific and Pedagogical Heritage of National Pedagogical Dragomanov University Scientists (20th –50th years of XX century). – On rights for a manuscript.

The Dissertation is submitted to the obtaining of scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences on the specialty of 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2015.

The dissertation is the first complex research of scientifically-pedagogical heritage of National Pedagogical Dragomanov University scientists in the 20–50th years of XX century. The role of scientific-pedagogical activity of scientists in reforming and building of the national education system in 1920th is examined. The experimental research of teaching staff were important for the comprehensive study of the child: the child's labour, pupils' working capacity during lessons, the testing method, the influence of environment on children's development, a professional orientation, children's interests. Basic directions scientific-pedagogical ideas of university teaching staff in 1920-50th are determined. In the didactic heritage the problem of teaching forms is selected: features of the use of Dalton's plan, project forms, excursion studies, complex studies and lesson studies. Scientific views on the teacher's personality and his professional activity in the researches' works are analysed. It is determined the role of the scientists in investigating the problem of pedagogical teacher training: the improvement of pedagogical disciplines teaching quality, practical training, forming of abilities and skills required for future

teachers. The conclusions are done about actuality of teachers' scientific heritage in the development of the modern education: ideas of national education, the comprehensive learning the child, the problem of the social and educational process.

Keywords: scientists, teachers, scientific-pedagogical ideas, historical and pedagogical research, teacher training, higher school, problems of education, didactics heritage, experimental pedagogics, national education.